

BALTISAKSA VÄHEMUSE KULTUURIELUST EESTIS KULTUURAUTONOOMIA TINGIMUSTES (1918–1940)

Rein LOODUS

Ajaloo Instituut. Rütli 6, EE-0001 Tallinn, Eesti

Esitanud P. Raudkivi

Toimetusse saabunud 12. veebruaril 1996, avaldamisele lubatud 22. mail 1996

Eesti Vabariigi tekkega 1918. aastal muutus baltisaksa elanikkonna olukord kardinaalselt. Endisest majanduslikult, õiguslikult ja kultuuriliselt domineerivast rahvakihist oli saanud demokraatliku väikeriigi rahvusvähemus. Kuid kohalik baltisaksa kultuurielu jätkus järgnevatel aastakümnetel suhteliselt intensiivselt. Selle oluliseks keskuseks jäi Eestimaa Kirjanduse Ühing oma paljude sektiioonide, muuseumi, raamatukogu, publikatsioonide, teaduslike istungite ja näitustega. Märkimisväärne on ka paljude teiste, väga mitmesuguse profiiliga saksa seltside tegevus (katusorganisatsioon "Verband deutscher Vereine in Estland"). Kui 1925. aastal võeti Riigikogus vastu rahvusvahelise tunnustuse võitnud kultuurautonoomia seadus, reageeris saksa vähemus saksa kulturomavalitsuse loomisega sama aasta lõpul. Saksa kulturomavalitsus oma kultuuriametiga, Eestimaa Kirjanduse Ühing ja mõneti ka Saksa Seltside Liit olid need suuremad organisatsioonid, mille tegevusel peamiselt rajanes saksa vähemuse kultuurielu Eesti Vabariigis. See haaras nii kohalikku intensiivselt tegutsevat intelligentsi kui ka tihedaid sidemeid eelkõige Saksamaa kultuuri- ning teadusringkondadega. Artikkel iseloomustab arvukate näidete varal baltisaksa kultuurilise tegevuse avarust ja mitmekülgust ning selle tähelepanavat osa kogu Eesti tolleaegses kultuuripildis. Eesti valitsuse kultuurautonoomia poliitika soodustas kõigiti traditsioonirikka baltisaksa kultuuri arengut, see omakorda toimus avara sillana kultuurivahetusel läänepoolse Euroopaga.

Esimene maailmasõda oli seni vilkalt arenenud baltisaksa kultuurielu täielikult katkestanud. Maailmasõja lõpul, seoses Eesti Vabariigi väljakuulutamisega sirutus allesjäänud baltisaksa elanikkond taas eluks ja kultuuriliseks tegevuseks, ent hoopis uutes poliitilistes oludes. Endisest majanduslikult, kuid ka õiguslikult ja kultuuriliselt domineerivast rahvakihist oli saanud demokraatliku väikeriigi rahvusvähemus. Kohaliku saksa kultuurielu traditsioonid jätkusid vabariigi algaastail hoolimata majandusliku ja poliitilise olukorra muutustest. Juba 1919. aasta sügisel registreeriti Eestimaa Kirjanduse Ühing (EKÜ), mis osalt endiste, osalt uute, ümberorganiseeritud sektiioonidega alustas kohe üsnagi intensiivset tegevust. Ajaloo ja muististe, kirjanduse, loodusloo, genealoogia, filosoofia, tehnika ning kunsti sektiiooniga, muuseumi, raamatukogu, oma väljaannete ja laialdase liikmete võrguga kujutas EKÜ tollal omalaadset akadeemiat, teadus- ja kultuurielu keskust. Perioodilised istungid teaduslike ettekannetega, teaduslikud sessioonid, väljakaevamised, ajalugu ja kultuuri peegeldavad näitused, kunstinäitused ja aastaraamatu "Beiträge zur Kunde Estlands" väljaandmine – kõik see ilmestas EKÜ tegevust.

EKÜ kõrval jätkasid oma tööd või tekkisid mitmed baltisakslaste organisatsioonid ja asutused. Neid oli üle maa, nad haarasid paljusid erialasid, eriti kultuuri valdkonnas. Kui 1924. aasta kevadal baltisakslaste katusorganisatsioon "Verband deutscher Vereine in Estland" pidas oma aastakoosolekut, selgus aruandekõnest tõesti üllatavalt suur saksa seltside arv Eestis, alustades hulgalistest muusikaseltsidest ja -ühingutest ning lõpetades igasuguste turnimis-, käsitöö- või naiseltsidega.¹ Suhteliselt suur baltlaste protsent (ligi 10) Tartu üliõpilaskonnas põhjustas keskorganisatsiooni elava huvi üliõpilaste olukorra vastu: liidul oli tollal 39 stipendiaati; väga suurt rõhku pandi saksakeelse kooli korraldusele.

Võrreldes teiste vähemusrahvuste omadega oli saksa seltside ja ühingute tegevus kogu esimese iseseisvusperioodi vältel kõige elavam ja viljakam ning oma-aheline koostöö tihe. Märgatavalt vähem ulatus üldriiklikku kultuuriellu juudi (nende kultuurnõukogu töö käivitust 1926. aastal) ja vene kogukonna tegevus. Venelaste poliitiline lõhestatus ei võimaldanud neil oma kulturomavalitsuse loomist ega erilist kaasatagemist riigi kultuurielus.

Austria sotsiaaldemokraatide poolt teoreetiliselt arendatud kultuurautonomia põhimõtted on teatavasti oluline komponent rahvussuhete korraldamisel demokraatlikus riigis, võimaldades rahvusvähemustel määratleda oma rahvuslikku identiteeti ning õiguslikult tagada omavalitsuslikku kultuuritegevust kulturomavalitsuste kaudu. Eesti Vabariigis osutati juba riigi algusaegadel suurt tähelepanu rahvusvähemuste probleemidele. Ja kui 1925. aastal võeti Riigikogus vastu rahvusvahelise tunnustuse võitnud kultuurautonomia seadus, sõltus edasine juba rahvusgruppide aktiivsusest ja organiseerimisvõimekusest – kuidas teostada rahvuskultuurilisi üritusi, luua omakeelseid õppeasutusi ja muud. Neid võimalusi kasutas kõige rohkem ära saksa rahvusgrupp, kelle kulturomavalitsuse tegevus kuulutati avatuks juba sama aasta lõpul.

Saksa kulturomavalitsuse asutamistungil toonitas välisminister Ado Birk selle kaugele üle Eesti piiride ulatuvat tähtsust: tema järgi oli vähemusrahvuste kulturomavalitsuse moodustamine esmakordne kogu maailma ajaloos ja pidanuks leidma laia järgimist.²

Et mitte jääda ühekülseks, toodagu ära ka teise poole arvamus, juba kokkuvõtvalt kümme aastat hiljem öeldu. Saksa kulturomavalitsuse president Wilhelm Wrangell: "Arvame, et vaadates nii meie rahvusgrupi kui ka Riigi poolt on kulturomavalitsuse tegevuse mõju positiivselt hinnatav. Rahvusgrupp kulturomavalitsuse kujul on praktiliselt kui loomulik koondis kogu Riigi ulatuses tunnustatud, ja mitte ainult ametlikust küljest, vaid ka laiade ringkondade teadvuses. See on ka aegade koormusproovile vastu pidanud ... ja on tänapäeval kahtlemata meie Eesti saksluse keskne institutsioon."³ (Autori tõlge.)

Määrav organ oma võimkonna piires oli kultuurnõukogu (*Kulturrat*), täidesaatjaks kultuuriavalitsus (*Kulturverwaltung*), mis jagunes ametiteks, nagu kooli-, katastri-, finants- ja kultuuriamet (*Kulturamt*). Viimasel oli omakorda kolm sektiooni (*für Hochschulwesen, für allgemeine Bildungsaufgaben, für wissenschaftliche Gesellschaften und Museen*). Kultuuriameti jõudsa tegevusega on seotud paljud 1920. aastate teise poole ja 1930. aastate laialdase tähtsusega kultuuriüritused.

Saksa Seltside Liit, mis 1930. aastal ühendas 135 seltsi, jäi kulturomavalitsuse kõrval püsima, põhiliseks tegevusvaldkonnaks küll heategevus.⁴ 1925. aastal oli selle juurde asutatud oma kultuuriamet, mis Roderich von Engelhardti juhatusel tegeles seesuguste kooliväliste kultuuriettevõtmete organiseerimise ja

¹ Jahrestagung des Verbandes deutscher Vereine in Estland am 31. März 1924. – Revaler Bote, 1924, 24. Mai.

² Die kulturelle Selbstverwaltung wird verwirklicht. – Revaler Bote, 1925, 2. Nov.

³ Wrangell, W. Baron. Vom Wesen der Kulturautonomie. – Revalsche Zeitung, 1935, 12. Okt.

⁴ Geschichte des Verbandes deutscher Vereine in Estland. Festrede des Vorsitzenden des Verbandes, Direktor W. Stillmark. – Revalsche Zeitung, 1930, 29. Sept.

juhtimisega nagu raamatukogud, ettekandekoosolekud, kõrgkoolikursused, teatri- ja muusikaesitused jne.; peatselt läks selle kultuuriameti tegevusväli kultuur-omavalitsuse kultuuriameti alluvusse. Kultuuriamet (juhataja alates 1925 R. von Engelhardt), EKÜ ja mõneti ka Saksa Seltside Liit olid niisiis need suuremad organisatsioonid, mille tegevusel peamiselt rajanes saksa vähemuse kultuurielu Eesti Vabariigis. Kultuuritöö haaras nii kohalikke jõude kui ka tihedaid sidemeid eelkõige Saksamaa kultuuri- ja teadusringkondadega. Igal aastal oli olulisi kultuurisündmusi, mille resonants ulatus kaugemale baltisaksa ringkondadest.

Nii kultuuriameti kui ka teiste saksa organisatsioonide olulisi ülesandeid oli üliõpilastele ja kõikidele huvilistele vaimset äratust tuua, neid kursis pidada Lääne-Euroopa, peamiselt muidugi saksa uuemate teadus- ja kultuurivooludega. Selles valdkonnas olid kahtlemata kõige efektiivsemad ja agaramalt viljelevad saksa teadlaste perioodilised väga ulatusliku temaatikaga ettekandetsüklid Tartus ja Tallinnas. Käsitlust leidsid ajaloo, kunstiajaloo, õiguse, filoloogia, majanduse, teoloogia, geoloogia ja muude alade probleemid, mida selgitasid paljud tuntud eriteadlased, kelle esinemised leidsid alati arvukat tähelepanelikku kuulajas-konda. Kuulsamate nimede hulgas olid näiteks Oswald Spengler 1924. aastal ja Max Planck 1937. aastal. Tuntud kirjandusteadlasele, Königsbergi ülikooli professorile Joseph Nadlerile ja tema külaskäikudele Tartusse saksa kulturomavalitsuse kultuuriprogrammi raames on pühendanud artikli Jaan Undusk.⁵ 1929. ja 1930. aastal toimunud Nadleri loengud tõid kohale laiad üliõpilas- ja kirjandusringkonnad, siit arenes tema tutvus Gustav Suitsu ja teiste eesti kirjandusteadlastega. Nadler vahendas Königsbergi pressi teadmisi eesti kirjandusest ja 1930. aastal Suitsu loenguid selles linnas. Niisuguseid sidemeid tekkis kindlasti teisiigi.

Suhteliselt tihti külastasid Eestit tuntud saksa kunstiteadlased, kes oma elevust tekitanud loengutega tõid siia uumat kunstiteaduslikku mõtet. Nad käsitlesid enamasti saksa kunstikultuuri probleeme keskajast kaasajani, muidugi saksakesksest vaatenurgast. Nende hulgas olid Joseph Strzygowski ja Richard Hamann 1925. aastal. Viimane, tollal Marburgi ülikooli professor, kõneles kunstistiilide arengust keskajal ja renessansiperioodil, puudutades ka kunsti kaasaegseid suundi.⁶ 1928. aastal esines siin Eestist pärit Leipzigi professor Leopold Bruhns loengutega keskaja ehituskunstist⁷ ja aasta hiljem tollaegne gootika suur asjatundja, Königsbergi ülikooli professor Wilhelm Worringer ettekannetega Albert Dürerist, Bambergi plastikast ja Mattias Grünewaldist⁸. 1930. aastaist olgu nimetatud eelkõige Tartu ülikoolis magistrikaadi saanud, hilisemat Berliini ülikooli professorit Oskar Wulffi, tuntud varakeskaja ja bütsantsi kunsti ning kunstipedagoogika spetsialisti (esines Tallinnas 1930)⁹, ning 1938. aasta sügisel saksa keskaegse romantika teemal loenguid pidanud Berliini ülikooli professorit Wilhelm Pinderit, kes saksa keskaegse ja barokk-kunsti uurimisvalda tõi ka tollal akuutseid rassismi elemente¹⁰. Saksa professorite esinemistel oli arvukalt kuulajaskonda, nende tähtsus laienes ka ajalehtedes avaldatud asjatundlike kokkuvõtete kaudu.

Märkimisväärsed sündmused kogu Eesti kultuurielus olid silmapaistvate saksa näitlejate Fritz Kortneri (1933), Otto Gebühri (1937) ja Paul Wegeneri (1939) külalisesinemised koos truppidega siinsetes linnades, paljude tuntud muusikakollektiivide – Deutsche Musikbühne (1927, 1933), Deutsche Kammeroper (1928), Dresdner Kreuzchor (1936), Berliner Philharmoniker (1937) – ja solistide esinemised. Ka tollal populaarseid kirjanikke, nagu ballaadimeister

⁵ Undusk, J. Joseph Nadler ja Gustav Suits. – Keel ja Kirjandus, 1995, 3, 176–180.

⁶ Revaler Bote, 1925, 21., 22. Sept.

⁷ Dorpater Zeitung, 1928, 29. Sept.

⁸ Revaler Bote, 1929, 14. Sept.

⁹ Revaler Bote, 1930, 5. April, 2. Mai.

¹⁰ Revalsche Zeitung, 1938, 6. Okt.

Börries von Münchhausenit (1923), vestemeister Roda-Rodat (1926), romaniste Hans Kunkelit (1937) ja Hans Bluncki (1938) võis näha ja kuulda oma teoseid ette lugemas. Baltisaksa tuntuim kirjanik Werner Bergengruen avaldas 1920. aastail ajalehes "Revaler Bote" sageli oma kultuurikirju Berliinist. Tallinna väga kultuurilembese saksakeelse lehe juures tegutsesid asjatundlikud kunstikriitikud Leo von Kügelgen ja Axel Plath ning muusikaarvustaja, linnaarhivaar Otto Greiffenhagen, kelle haardest ei jäänud kõrvale ükski näitus või teatri- ja kontserdisündmus, oldi ka agarad loengupidajad. Tegutsesid Tallinna ja Tartu saksa teatrid, saksa kultuuriringkonnad tähistasid laialdaselt igasuguseid tähtpäevi – olgu need siis Tallinna ajaloo või Lutheri ja Goethe eluga seoses. Sakslaste kokkukuuluvustunne, oma kultuuriilmingute tähtsustamine ja kõrgelt hindamine olid omamoodi eeskujuandvad. Kolmekümnendatel aastatel ilmnis nii siin kui seal – kuigi ametlikult eitati seoseid Saksa Natsionaalsotsialistliku Töölispartei ja natsismiga – üha rohkem natsionaalsotsialistliku kultuuri-kontseptsiooni mõjutusi.

Sellisel eleväl taustal jätkus ka baltisaksa kunstielu 1920.–1930. aastatel Eesti linnades. Elavam oli see muidugi Tallinnas, kuid näituste ja loengute kaudu kandus kujutatav kunst ka väiksematesse linnadesse.

Üks baltisaksa kunstielu keskusi oli EKÜ oma Provintssiaalmuseumi ja kunstisektsiooniga. Kuigi Provintssiaalmuseumi ruumid Toompeal olid eriti 1920. aastate algupoolel paljude linna kunstinäituste eelistatud toimumiskohaks, jäi kunstisektsiooni tegevus pikka aega loiuks. Sektsiooni juhatajaks oli 1919. aastast kuni oma surmani 1931 dr. med. L. von Kügelgen, hea kunstitudja ja konservatiivsetest eelarvamustest vaba kunstikriitik. Analüüsides kunsti arengu ja kunstielu probleeme, tegi Kügelgen juba 1923. aastal olulisi ettepanekuid kunstielu parandamiseks, tõstatades ka kunstihoone rajamise vajalikkuse.¹¹ Märkimisväärne on Kügelgeni tegevus saksa tolleaegse teatmekirjanduse varustamisel eesti ja soome kunstiloolise materjaliga. Kunstisektsiooni põhitegevuseks neil aastail oli kogude täiendamine nii baltisaksa kui ka eesti kunstieostega. Korraldatud näitustest olid olulisemad 1926. aastal Karl von Winkleri ja 1927. aastal Gerhard von Roseni mälestusnäitused. 1933. aasta suursündmuseks kujunes EKÜ toimepandud suur genealoogiline näitus palju uut pakkunud kunstiloolise materjaliga.¹² Sektsiooni tegevus elavnes 1930. aastate lõpul, mil juhatajaks valiti Reinhold Graubner. Nagu kirjutatakse kultuurikirjades Tallinnast "Rigasche Rundschau" detsembris 1938, olevat see aeg olnud väga viljakas kogu eesti saksluse ajaloo: toimusid Balti rügemendi pidustused, näitus "Schau deutscher Arbeit", Balti genealoogide päevad ja paljud muud üritused.¹³ Viimaste hulgas kaks suurt kunstinäitust EKÜ kunstisektsiooni korraldusel. Neist esimene, oktoobris toimunud Eduard von Gebhardti ülevaatenäitus leidis rahvusvahelist kõlapinda. Kunstniku 100. sünniaastapäevaks organiseeritud näitusele õnnestus välismaalt, eelkõige Saksamaa kunstikeskustest saada üle 50 teose, niisama palju kodumaalt; toetussummasid oli eraldanud ka Saksa Rahvaharidus- ja Propagandaministeerium. Näitus Kunstihoones kujunes kogu Eesti kunstielu sündmuseks, külastajaid oli rekordiliselt. Paljud ettekanded ja arvustused nii saksa- kui ka eestikeelses ajakirjanduses, sealhulgas ka R. Graubneri ja saksa kunstiteadlaste käsitlused väljaandes "Beiträge zur Kunde Estlands" (21. kd. Tallinn, 1938) töid taas esile Gebhardti loomingu osa Eesti ja Saksa kunstiloos.

Sama aasta lõpul korraldas kunstisektsioon teise suure näituse: Eestis elavate sakslastest kunstnike maali- ja graafikanäituse. Esimest korda koondati kõik siinsed paremad baltisaksa kunstnikud ühiseks ettevõtmiseks. Tollal saksakeelse pressu juhtkriitik A. Plath võttis artiklis "20 aastat baltisaksa kunsti Eestis" kokku,

¹¹ Dr. L. K. Etwas vom Kunstleben und Kunstbetrieb in Reval. – Revaler Bote, 1923, 17. Febr.

¹² Katalog der familienkundlichen Ausstellung zu Reval. 1933. Reval, 1934. Vt.: Beiträge zur Kunde Estlands. Bd. XVIII. Heft 1–5. Reval, 1932–1934.

¹³ -stj-. Revaler Brief. – Rigasche Rundschau, 1938, 9. Dez.

et siinsed sakslased esindavad oma kunstiloomingus konservatiivset joont ja kannavad ammusest ajast traditsiooni elementi.¹⁴ Tööde enamiku moodustasid tundelised kodumaised maastikud ja lillemaalid. Nagu kombeks, ilmus ka täpne kataloog. Näituse ettevalmistamisega seoses hankis kunstisektsioon hinnalise autobiograafiate kogu rohkem kui pooleteisesajalt kunstnikult.¹⁵

Kunstisektsiooni tegevus oli elavnenud, liikmete arv kasvanud. Selle viimase tegevusaasta olulisi üritusi oli koostöö alustamine kulturomavalitsusega saksa kultuuri- ja kunstivarade kaitsekeskuse asutamiseks.¹⁶

Nendeks aastateks oli tõusnud muuseumi ja kunstisektsiooni autoriteet ka uurimiskeskusena. Üha rohkem töötas siin teadlasi ja üliõpilasi nii kodu- kui ka välismaalt. Nii räägivad muuseumi aruanded aastaist 1937–1938, et kunstisektsiooni materjale on kasutanud Villem Raam ning teised uurijad Tartust, Riias, Hamburgist ja Bataaviast.¹⁷

Kultuuriameti tegevuse raskuspunkt kunsti osas langes juba mainitud ettekandetsükli loengute korraldamisele. Siin osalesid loomulikult ka kohalikud jõud, nagu näiteks 1930. aastate teisel poolel A. Plath sariettekannetega saksa kunstist. Korraldatud näitustest on mainimisväärsed eelkõige kohalike baltisaksa kunstnike töödest koostatud rändnäitused, mis ringlesid ka väikelinnades. Kultuuriameti üks suuremaid ettevõtmisi oli aga koos Leipzigi Saksa Raamatukunsti Ühinguga detsembris 1937 Tallinnas toimunud näitus "Saksa raamat ja raamatukunst".¹⁸ See oli kultuurielu suursündmus, mis oma esinduslikkuse ja kunstilise kvaliteediga jättis märgatava jälje ka eesti raamatukunsti. Näitust esindasid ja kommenteerisid saksa raamatukunsti suurmeistrid professorid Walther Tiemann ja Ignaz Wiemeler.

Tallinna kunstielu oli oma osa mitmelgi baltisaksa n.-ö. üksiküritajal. Linna tolaeagse ainukese kunstisalongi asutaja ja omanik oli kooliõpetaja Elisabeth von Kursell, tuntud kunstniku Otto von Kurselli vanem õde. E. von Kurselli poolt ettevõtet katse kunstnikele esinemisvõimalusi pakkudes üritust ka majandusliku kasuga seostada ilmselt tasus end, sest salong asukohaga Lai 19 tegutses kümne aasta jooksul üsnagi aktiivselt. Esimene näitus peeti 1925. aasta lõpul, salongi ametlik avamine oli aprillis 1926. Mõningase pildi salongi tegutsemisprofiilist annavad selle esimese tööaasta näitused: jõulunäitused, graafikanäitus, hansa päevadega seotud "Vana-Tallinn", Müncheni kunstniku Else Brauneisi tööd ja E. von Gebhardti mälestusnäitus.¹⁹ Sageli olid need omamoodi kirjud müügiekspositsioonid peamiselt kohalike saksa (või ka vene) kunstnike graafika, maali ja tarbekunstiga. Kriitika suhtus salongi entusiasmiga, pidades näitusi rikkalikeks ja huvitavaiks, salongi korraldust maitsekaks. Hilisematest näitustest tuleb esile tõsta Eugen Dückeri ja Marie Dückeri näitust ning vanema kunsti näitust 1927. aasta sügisel, Evelyne von Maydelli siluetinäitust sügisel 1929, Karl von Winkleri Itaalia-perioodi tööde näitust 1930, mitmeid seganäitusi, kus seintel ja müügil palju hinnalisi kunstiteoseid minevikust. Sagedaseks külalisesinejaks salongi näitustel oli O. von Kursell, kellest 1920.–1930. aastate Saksamaal oli kujunenud tunnustatud karikaturist, graafik, kunstipedagoog ja natsliku kunsti-aparaadi tegelane. 1930. aastail sai Kurselli salongist rohkem küll kunstikauplus; tagantjärele on kriitik A. Plath E. von Kurselli salongi nimetanud üheks saksa kunstielu keskuseks.²⁰

¹⁴ A. P. Zwanzig Jahre deutschbaltischer Kunst in Estland. – Revalsche Zeitung, 1938, 23. Nov.

¹⁵ Eesti Ajaloomuuseumi Arhiiv (EAMA). ELG. Sektion für Kunst, f. 135, n. 9, s. 69.

¹⁶ EAMA. ELG. Briefe, betreffend die Kunstsammlung, f. 135, n. 9, s. 32.

¹⁷ EAMA. ELG. Museum, f. 135, n. 11, s. 12.

¹⁸ A. P. Zur Sonderschau deutscher Buchkunst und Graphik. – Revalsche Zeitung, 1937, 6. Dez.

¹⁹ Behrsing, A. Deutsche Kunst und deutsches Kunstgewerbe in Estland. – Revaler Bote, 1926, 29. Dez.

²⁰ A. P. Zwanzig Jahre deutschbaltischer Kunst in Estland.

Väiksemaid kunstiteoste esitusi oli vana tava kohaselt ka mitmetes kauplustes – Kluge & Ströhmi juures, isegi Th. Kaarmanni kaupluse näituseruumis Vene tn. 12, kus 1932. aastal näidati Nikolai Langebrauni portselanikunsti.

Tegutsemist jätkasid ka sajandi algul oma tarbekunsti ateljeega Tallinna kunstiajaloo kursusi, Magda Luther aga asutas Niguliste 6 toiminud ruumikunsti ateljee, mille käekäiku on ajakirjanduse põhjal võimalik jälgida 1927. aasta sügisest kuni 1935. aastani. Ateljee andis nõu ruumikujunduse ja sisustuse alal, pakkus mööblikavandeid ja moodsat mööblit, kujundas valgustuskehi jne. Kui 1931. aasta kevadel Tallinnas korraldati näitus "Moodne korter", esines M. Luther seal ettekandega kaasaegse ruumikujunduse probleemidest, toonitades käsitluse vabadust ja lihtsust, materjalide ehtsuse ja vormide proportsionaalsuse vajadust.²¹ Nii olid funktsionaalse stiili mõjutused jõudnud ka baltlaste kujunduskunsti, mida M. Luther oma ateljees viljeles.

Oluline osa kultuurielu kajastamisel oli Eesti saksakeelsel ajakirjandusel, eriti Tallinna lehel "Revalsche Zeitung". Ei möödunud ainsatki kontserti, teatrietendust, kirjandussündmust, olulist loengut ega näitust, mida laialdaselt poleks kajastatud. Ilmusid ettekannete refereeringud. Carlo von Kügelgen ja Werner von Bergengruen saatsid huvitavaid kultuurikirju Saksamaalt. Nii Eesti kui ka Saksamaa kultuurielu oli pideva vaatluse all. Iseloomulik on ühelt poolt tugev saksakesksus, kohaliku baltluse traditsioonide väärtustamine, kohati ilmnevad natsistliku kultuurikäsituse sugemed, samas ka avatus ja huvi eesti kultuuri arengu suhtes, püüd seda mõtestada ja analüüsida. Kunstikriitika juhtfiguurid olid L. von Kügelgen 1920. ja A. Plath 1930. aastatel, mõlemad laia silmaringiga kunstitundjad, esimene moodsatele kunstivooludele rohkem avatud, teine realistliku, rahvapärase kunsti apologet, järsk "mandunud" kunsti vastane. Nende suures kriitilises pärandis kajastub huvitavalt tollaegse eesti kunsti areng kontekstis baltisakslaste loominguga. Innukas kultuuritegelane oli arst R. von Engelhardt, näituste ja loengute organiseerija, ise lektor, eelkõige aga teoreetiline kallakuga ajakirja "Aus deutscher Geistesarbeit" (1924–1934) rajaja ja toimetaja. Ajakiri avaldas hulgaliselt kultuurifilosoofilisi ja kunstialaseid artikleid, sageli Engelhardti enese kirjutisi. EKÜ kunstisektsiooni aktiivse juhina kerkis 1930. aastate lõpul esile ülemõpetaja R. Graubner, mööda ei saa minna ka silmapaistvast õpetlasest, linnaarhivaarist ja EKÜ presidendist dr. O. Greiffenhagenist, kes suurt asjatundlikkust näidates tegutses pikka aega Tallinna saksa lehe muusika- ja teatrireferendina.

Saksakeelseid perioodilisi teaduslikke ja kultuurilisi väljaandeid ilmus loomulikult teisigi, nii nagu võiks lisada mitmeid kultuuri- ja kunstielu mõjutanud isikuid.

Baltisaksa kultuuri- ja kunstielu vaadeldes tuleb rõhutada laia diapasooni, ürituste pidevalt kogu maad katvat võrku. Mitte ainult pealinnas ja ülikoolilinnas, vaid ka väiksemates keskustes toimusid loengud, kontserdid, näitused, etendused, siia töid oma kunsti ja teadmisi kuulsad külalised, tegutsesid kõikvõimalikud kohalikud seltsid. Organisatsiooniline süsteem töötas laitmatult. Erilist tähelepanu pöörati muidugi saksakeelse koolivõrgu arendamisele. Eesti valitsuse kultuuriautonomiia poliitika soodustas kõigiti baltisaksa kultuuri arenemist, see omakorda toimis avara sillana kultuurivahetusel läänepoolse Euroopaga.

"Oli meie õnn, et Eesti riigi põhiseadus meile rahvusliku kultuuri arenguks õigusliku võimaluse pakkus; selles suhtes oli meie olukord parem kui paljudel teistel saksa rahvusgruppidel, kes sellise võimaluse eest ... veel tänapäeval võitlema peavad," kirjutas 1930. aastal Saksa Seltside Liidu president Werner Stillmark.²²

²¹ H. S. Neuzeitliches Wohnen. – Revalsche Zeitung, 1931, 21. Mai.

²² Stillmark, W. Geschichte des Verbandes deutscher Vereine in Estland. – Revalsche Zeitung, 1930, 27. Sept.

ДАС КУЛЬТУРЛЕБЕН ДЕР ДЕУТСХЕН МИНДЕРХЕЙТ УНД ДИЕ КУЛЬТУРАУТОНОМИЕ ИН ЕСТЛАНД (1918–1940)

Rein LOODUS

Am Ende des Ersten Weltkrieges, im Zusammenhang mit der Ausrufung der Republik Estland, belebten sich die deutschbaltischen Kreise wieder zur kulturellen Tätigkeit, aber unter ganz neuen politischen und kulturellen Bedingungen. Von der ehemaligen ökonomisch, aber auch rechtlich und kulturell dominierenden Bevölkerungsgruppe wurde eine nationale Minderheit eines demokratischen Kleinstaates. Die Traditionen des deutschen einheimischen Kulturlebens wurden immerhin intensiv fortgesetzt. Als zentraler Mittelpunkt der kulturellen und wissenschaftlichen Tätigkeit wirkte die Estländische Literarische Gesellschaft mit ihren vielen Sektionen – für Geschichte und Archäologie, für Literatur, für Genealogie, für Philosophie, für Technik, für Kunst – mit dem Museum und der Bibliothek, mit ihren Beiträgen und Tagungen und mit umfangreichem Mitgliedernetz weiter. Neben der Estländischen Literarischen Gesellschaft gab es viele alte und neue deutschbaltische Organisationen, die ihre Tätigkeit fortführten oder erst jetzt aufnahmen (zentrale Organisation "Verband deutscher Vereine in Estland"). Wenn im Jahre 1925 in der Staatsversammlung ein Gesetz über Kulturselbstverwaltung angenommen wurde, reagierte die deutsche Minderheit darauf sofort mit der Gründung der Deutschen Kulturselbstverwaltung. Die Deutsche Kulturselbstverwaltung mit ihrem Kulturamt, die ELG und auch der Verband Deutscher Vereine waren diese Organisationen, auf deren breiteren Tätigkeitsbereich sich das Kulturleben der deutschen Minderheit in Estland hauptsächlich gründete. Die Kulturarbeit schloß sowohl die Bestrebungen der einheimischen Kräfte als auch die engen Verbindungen mit Kultur- und Wissenschaftskreisen Deutschlands in sich ein. Der Aufsatz zeigt mittels vieler Beispiele die Vielseitigkeit und die Weite der kulturellen Tätigkeit der Deutschbalten, ihre bemerkenswerte Rolle im ganzen Kulturbild Estlands. Die Politik der Kulturautonomie der estnischen Regierung förderte allseitig das Gedeihen der deutschbaltischen Kultur, die ihrerseits zur Kultur Deutschlands als Brückenbogen diente.

КУЛЬТУРНАЯ ЖИЗНЬ И КУЛЬТУРНАЯ АВТОНОМИЯ ПРИБАЛТИЙСКО-НЕМЕЦКОГО МЕНЬШИНСТВА В ЭСТОНИИ (1918–1940)

Рейн ЛООДУС

В статье дается обзор культурной, особенно художественной жизни немецкого меньшинства в годы довоенной Эстонской Республики. Культурная жизнь концентрировалась вокруг трех крупных организаций: "Эстляндское литературное общество" (Estländische Literarische Gesellschaft), "Союз немецких обществ в Эстонии" (Verband deutscher Vereine in Estland) и "Ведомство культуры немецкого культурного самоуправления" (Kulturamt der deutschen Kulturverwaltung). Принятие в 1925 г. Закона о культурной автономии в Эстонии предоставило национальным меньшинствам республики широкие возможности для развития своей культуры. Культурная активность немецкого меньшинства оказала большое влияние на тогдашнюю художественную, музыкальную, литературную и научную жизнь Эстонии.